

САМОДІЯЛЬНІ ТЕАТРАЛЬНІ ГУРТКИ КРИМУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

За визначенням дослідників, суспільний характер театральному мистецтву надає той факт, що активним учасником сценічного твору є театральний глядач, який безпосередньо сприймає цю творчість. Саме театр завжди найбільше впливав на суспільство і перетворювався в могутній агітаційний засіб, особливо в періоди національного піднесення. В історії всіх країн сценічне мистецтво використовувалось як знаряддя впливу на суспільство, але особливо яскраво це виявилось в українській історії другої половини ХІХ – початку ХХ століття [1.-С.446]. Цей період припадає на роки українського національного відродження. Сценічне мистецтво Наддніпрянської України, як взагалі українська культура, розвивалися у цей час, з одного боку, в умовах цензурних переслідувань і заборони української мови (Емський указ 1876 р.) царським урядом, з другого боку, в умовах загального національного піднесення і важливих буржуазних соціально-економічних змін. Суспільно-політична роль національного театру підсилювалась ще й тому, що більшість населення України була відірвана від елітарної культури, а сценічне мистецтво в силу своєї художньої демократичності було зрозумілим для широкого кола неосвічених глядачів, не потребувало для його сприйняття спеціальної підготовки. У 1881 р. цар дозволив ставити п'єси українською мовою, якщо вони пропущені цензурою і схвалені генерал-губернатором. У сценічних діячів з'являється, хоч і обмежена, можливість ставити п'єси національної драматургії. Тому театр був єдиним місцем, де прилюдно звучало українське слово. Це робило його найулюбленішою галуззю мистецтва в часи лихоліття.

У другій половині ХІХ століття широкі кола українського населення були охоплені творчим ентузіазмом, який вони реалізовували в аматорській діяльності, перш за все в сценічній. Самодіяльні театральні колективи існували на всій території України. Аматори у грі виражали театральними засобами свої думки, ідеали, національні прагнення, демонстрували любов до українського слова, соціальний протест. Як правило, любителі не мали спеціальних сценічних знань, навіть часто елементарної освіти, але прагнули виразити свої національні почуття. Самодіяльний театральний рух перетворювався у важливий чинник національного відродження.

Своєрідним регіоном у складі Російської імперії був багатонаціональний Кримський півострів. Український елемент завжди був присутнім в духовній культурі цього регіону. Важливо і цікаво дослідити наявність цього елемента в аматорському театральному житті Криму у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., географію розташування самодіяльних сценічних колективів цього регіону, соціальний склад виконавців, місце української драматургії в їх творчій діяльності, причетність місцевих колективів до українського національно-культурного відродження, вплив на суспільне життя. Окремі аспекти цієї проблеми на сьогодні розглядали філологи, мистецтвознавці на сторінках сучасної періодичної преси: гастролі української професійної трупи М. Кропивницького у Криму [2], місце української музики у театральному житті півострова [3], деякі питання історії Севастопольського театру [4]. Історичний аспект залишився поза увагою дослідників.

Самодіяльна творчість завжди носить стихійний характер. Тому офіційні державні хроніки, які фіксували б цей процес, відсутні. До першоджерел з даної проблеми належить періодична преса тієї епохи: газети “Салгир”, “Севастопольский листок”, “Крымский вестник”, “Русская ривьера”, “Крымский курьер”. Збереглися не всі номери періодичних видань, багато з них знаходяться у жахливому стані. Все це об'єктивно ускладнює вивчення даного культурного явища.

Із тогочасної преси довідуємось, що аматорські гуртки у цей період існували у Сімферополі, Ялті, Севастополі, Алушті, Феодосії, Армянську. У репертуарі самодіяльних колективів у 50–70-х роках ХІХ ст. переважала російська драматургія, але аматори часто

ставили п'єси українських авторів. Академік А. Кримський згадував, що величезну допомогу ялтинським гурткам у 60–70-х роках надавав відомий український поет С. Руданський [3].

Найбільш плідний етап розвитку самодіяльного сценічного мистецтва Криму припадає на 80-ті роки XIX – початок XX ст. У цей час до театрального аматорства залучаються широкі кола населення. Головними центрами цього руху були Сімферополь, Ялта, Севастополь.

Справжнім пропагандистом української сценічної культури в Севастополі у 80–90-ті роки XIX ст. був Л.Я. Розумний, обдарований артист-аматор. Крім артистичного таланту, він був наділений неабиякими організаційними здібностями. Газета “Севастопольський листок” свідчить, що саме Л. Розумний організовував родинно-драматичні вечори в міському зібранні в сезонах 1882, 1883 і 1884 рр. [5.-1885.-8 марта]. Він вмів дуже вдало підбирати як головних виконавців, так і самі вистави для цих вечорів. Поряд з російськими ставились і кращі п'єси українських драматургів. У квітні 1885 р. Л. Розумний керував ремонтом літнього театру у Севастополі, поспішав для виступів відомої української трупи М. Старицького, яка в цей час з величезним успіхом грала у Сімферополі [5.-1885.-17 апреля]. Аматор був щирим шанувальником творчості українських театральних корифеїв. Під час перебування їхніх труп у Севастополі він тісно спілкувався з ними, уважно вивчав їх творчу лабораторію, переймав їх режисерські і акторські прийоми, які потім використовував у співпраці з місцевими любителями, організовуючи самодіяльні вистави.

У 80–90-ті роки родинно-драматичні вечори були дуже популярними у Сімферополі. За свідченням преси, їх організовував місцевий самодіяльний гурток. Великим успіхом у сімферопольських глядачів користувались українські постановки. Найчастіше вони відбувались на сцені міського зібрання [6.-1890.-16 ноября].

Здобуло популярність театральне мистецтво і у військовому середовищі. У 90-ті роки XIX ст. виник аматорський гурток у 51-у піхотному литовському полку, який розташувався поблизу Сімферополя. Колектив ставив як російські, так і українські драми. Цій справі сприяв сам командир полку Мягков, щирий прихильник українського слова [7.-1897.-20 февраля]. Преса повідомляє про величезний успіх одноактової п'єси за мотивами українського фольклору “Барабан не свій брат” і вистави “Кум Мірошник”, які відбулися у 1899 р. Активну участь у виставах брали нижчі чини. Збереглись імена головних виконавців, рядових солдатів – Бодня, Суханов, Малахов, Щедрін, Петьковський [7.-1899.-10 июня]. Кореспондент відзначає природність гри любителів, злагодженість їхніх дій, вищий художній рівень виконання порівняно з попередніми ролями. Солдатський самодіяльний гурток виник у другій половині XIX ст. і в Бахчисарайському резервному батальйоні. Цей колектив був менш відомий, ніж попередній, але і він виступав досить успішно і ставив українські п'єси [7.-1898.-27 ноября].

Активною була творча діяльність популярного у Сімферополі в кінці XIX ст. любительського театрального гуртка. У грудні 1898 р. цей колектив вдало поставив благодійну виставу “Вечорниці” [7.-1898.-18 декабря]. У кінці грудня цього ж року сімферопольська публіка побачила “Київський ярморок” і “Бувальщину” [7.-1898.-29 декабря]. Під керівництвом режисера Котова на початку січня 1899 р. аматори блискуче поставили “Наталку Полтавку”. Рівень аматорської гри любителів був досить високим, що було рідкістю для самодіяльного гуртка [7.-1899.-20 января]. Із тогочасної преси дізнаємось, що небайдужими до сценічного мистецтва виявилися і гімназисти. Сімферопольські учні під час канікул організовували вистави, серед яких були і українські [7.-1898.-25 декабря]. Це заняття збільшувало їх інтерес до літератури, підвищувало духовні і людські якості.

У кінці XIX ст. у Севастополі виник і користувався величезною симпатією у глядачів самодіяльний сценічний гурток ремісників, керівником якого був місцевий діяч Палліс. У репертуарі цього колективу теж було багато українських драм.

Величезний вплив на аматорську сценічну творчість Криму здійснили українські професійні трупи, які часто відвідували півострів. Першим із професійних артистів тут побував М. Кропивницький у зимовому сезоні 1876-1877 рр. у складі російського театрального колективу. Як повідомляє місцева преса, у квітні і травні 1885 р. у Сімферополі виступала малоросійська трупа М. Старицького. Коли артисти виконували російські п'єси, зборів не було, але коли публіка довідувалася про українські вистави, швидко розкупували квитки. Так було з постановкою "Наталки Полтавки" І. Котляревського. Цей факт красномовно свідчить про те, що в Криму українські вистави мали свого глядача, який щиро любив національне мистецтво. Період виступів трупи М. Старицького у Сімферополі кореспондент назвав "періодом естетичних задоволень" [5.-1885.-7 апреля]. Кілька вистав цей колектив дав у Севастополі у травні, а у червні – в Ялті [5.-1885.-17 мая].

Українські професійні трупи в Криму зіштовхувалися з багатьма об'єктивними труднощами. Тут були поширені переважно низькопробні опереткові твори, місцеві автори були схильні до натуралістичної, вульгарно-шаржованої гри. Про це з тривогою писала тодішня преса. Переглядаючи репертуар кримських театрів з 1876 до 1886 рр., один із місцевих театрознавців зауважував: "Последнее десятилетие – грустная эпоха в истории театра. Сцена не дает больше пищи ни уму, ни сердцу, а действует только на чувства народа" [5.-1886.-2 ноября]. Українські глядачі до виступу українських професійних труп рідко коли бачили справжніх митців сцени, і тому їхні смаки не були вишуканими. Тутешнє населення, зокрема в містах, не знало української мови. Усвідомлюючи відповідальність за долю українського театру, вболіваючи за переслідуване царським урядом українське слово, керівники всіх професійних труп відповідально готувались кожного разу до гастролей.

У квітні-травні 1886 р. трупа М. Старицького знову побувала в Криму. Про це залишилось багато повідомлень у пресі. У Сімферополі були показані "Наталка Полтавка", "Сватання на Гончарівці", "Назар Стодоля". Кореспондент свідчить, що найбільш вдало колектив виступив у Севастополі, де публіка просто обожнювала режисера і його акторів. Велику допомогу в організації вистав надавав Л. Розумний. Восени цього ж року трупа М. Старицького знову виступала у Севастополі. В її складі був М. Кропивницький. Місцева преса схвально відгукувалась на вистави. Особлива увага приділялася М. Кропивницькому як провідному і найдосвідченішому актору. Газета "Севастопольский листок" писала: "Кропивницкий владеет артистическим даром najwyżшего уровня" [5.-1886.-10 сентября]. Особливо сподобався він глядачам і критикам у ролі Шпоньки в комедії М. Старицького "Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка". Рецензент зазначив: "М. Кропивницкий – мастер своего дела и великий актер. Театр до того был переполнен, что возникла необходимость в приставных стульях" [5.-1886.-10 сентября].

У жовтні 1889 р. М. Кропивницький виступав у Криму, але вже зі своєю власною трупю, до якої входило багато відомих українських артистів. До цих гастролей М. Кропивницький готувався ретельно й наполегливо. Виступи були тріумфальними. Вистави його колективу настільки зворушили й захопили глядачів, що вони нагороджували виконавців не лише аплодисментами, а й цінними подарунками, рецензенти ж, ніби змагаючись між собою, добирали найгучніші епітети для оцінки їхньої гри.

У січні 1890 р. на гастролях у Сімферополі перебувала трупа М. Старицького. Із преси довідуємось, що місцева публіка з захопленням відвідувала її вистави. Потім колектив було запрошено до Севастополя інспектором міського театру Л. Розумним. Театральні критики не лише відзначають талановитість акторів, але й критично висловлюються щодо українського репертуару, підкреслюючи односторонність сюжетної фабули багатьох п'єс, жанрову обмеженість драматургії, навіть примітивність деяких творів [6.-1890.-12 апреля]. Український драматичний театр насправді переживав у цей час репертуарну кризу: не вистачало сучасної, багатожанрової, глибокої літератури. Ці недоліки блискуче компенсувала сценічна обдарованість багатьох виконавців. У червні 1890 р. у Сімферополі відбулися виступи трупи П. Саксаганського. Кореспонденти зазначають, що пройшли вони з

величезним успіхом. Були поставлені “Безталанна”, “Мартин Боруля”, “Запорожець за Дунаєм”, “Сто тисяч” [6.-1890.-5 юнія]. Свої виступи трупа продовжила у Керчі.

У другій половині XIX ст. у Криму, як свідчить тодішня преса, побували і менш відомі професійні українські сценічні колективи: трупи Андрієва-Бурлака, Деркача, Португалова, Ванченка, Сагайдачного. Виступи цих труп були не такими успішними, хоча в їх складі перебувало немало неабияких виконавців.

Кращі майстри професійних труп пропагували в Криму українське слово не лише виставами. Кореспонденти кримської преси повідомляють, що вони брали участь у концертних вечорах, які часто влаштовувались у різних містах, виконували українські пісні, декламували твори. Наприклад, 19 листопада 1889 р. у Сімферополі було організовано концерт, з участю М. Кропивницького, Ф. Левицького і Г. Затиркевич-Карпинської [7.-1889.-12 ноября].

Тодішня преса свідчить, що у кінці XIX ст. в Ялті, Сімферополі, Севастополі утворюються спілки любителів малоросійського драматичного мистецтва. Регулярно проходили їхні зібрання, на яких обговорювались творчі та організаційні питання.

На початку XX ст. аматорський рух у Криму поширюється, з’являється багато нових труп. У 1901 р. у Сімферополі виникає новий самодіяльний гурток. Кореспондент повідомляє, що режисером обрали професійного виконавця М. Щербину, який раніше служив у кращих українських колективах. 2 лютого 1901 р. відбулася перша вистава гуртка – постановка комедії “Мартин Боруля” І. Карпенка-Карого. У лютому 1901 р. аматори влаштували вечір пам’яті Т. Шевченка [7.-1901.-21 февраля].

Продовжував успішну творчу діяльність самодіяльний солдатський гурток Литовського полку, який поставив у лютому 1901 р. “Гайдамаків” і “Бувальщину” [7.-1901.-4 февраля]. Блискуче пройшла в Алушті оперета “Вечорниці”, підготовлена місцевими аматорами. У ній взяли участь представники інтелігенції, дівчата з церковного хору, учні, які приїхали на різдвяні канікули. Під час антрактів глядачі і виконавці співали українські пісні. Збір склав 50 рублів. Кореспондент характеризує цей вечір як “симпатичный во всех отношениях” [8.-1905.-13 января].

Із тодішньої преси довідуємось, що яскравим, самобутнім явищем була творча діяльність ялтинського аматорського гуртка. Він вперше виступив на сцені народного дому в Кореїзі 26 червня 1905 р., показавши виставу М. Кропивницького “Дай серцю волю, заведе в неволю”. Кореспондент так охарактеризував соціальний склад виконавців: “Это – предприятие молодых тружеников, любителей искусства, которые жертвуют весь ничтожный остаток длительного трудового дня на любимое занятие. Любители состоят из служащих в магазине, женские роли исполняют или их жены, или модистки и хористки из певческого хора. Все это люди, не прошедшие никакой школы» [8.-1905.-29 июня]. Аматори виявились надзвичайно талановитими. Їм бракувало освіти, спеціальних сценічних знань, але їх об’єднувала любов до української мови і театру. Збереглися імена любителів: Н. Харченко, А. Малюженко, А. Крамаренко та ін. 3 червня 1905 р. у виступах цього гуртка стали постійно брати участь талановиті професійні актори П. Націлевич і М. Азовська, які до цього виступали в професійних українських трупах. М. Азовська була ученицею М. Кропивницького. Преса повідомляє, що протягом 1905 р. ялтинський аматорський гурток поставив “Наталку Полтавку”, “Бувальщину”, “Сватання на Гончарівці” та ін. Колектив виступав у Гурзуфі, Алушті, Алушті. У грі акторів було багато недоліків, але публіка їм все вибачала. Вони були справжніми кумирами ялтинців.

З часом П. Націлевич став режисером цього колективу. Він доклав багато зусиль, щоб передати аматорам свої знання, досвід, намагався наблизити художній рівень трупи до рівня професійного. Такими ж плідними для колективу П. Націлевича були і наступні роки, про що свідчить тогочасна преса. Майстерність аматорів зростала і вдосконалювалась, росла популярність у глядачів. З цього приводу кореспондент зазначає: “Труппа любима местными украинофилами. Весь зимний сезон она пользовалась всеобщими симпатиями у многочисленных посетителей” [9.-1908.-6 мая]. Неодноразово аматори П. Націлевича брали

участь у концертних відділеннях музично-танцювальних вечорів, які влітку регулярно влаштовувались у курзалі. На них вони співали українські пісні, читали вірші, танцювали гопак [9.-1908.-17 декабря].

Із преси довідуємось, що на початку ХХ ст. виник самодіяльний гурток і в ялтинській жіночій гімназії. Гімназистки ставили не тільки російські п'єси, але були небайдужими і до української драматургії. Невідомий кореспондент пише, що у грудні 1908 р. вони поставили п'єсу І. Карпенка-Карого "Суєта". На завершення відбувся дивертисмент "Українські співи". Вечір пройшов вдало [8.-1906.-18 июня]. В Ялті на відпочинку часто перебували українські професійні артисти. Деякі з них організовували українські вистави виключно за участю місцевих аматорів, щоб залучити їх до національної культури і духовних розваг. Наприклад, професійна артистка Шидловська [9.-1908.-14 декабря]. Однією з форм безпосередньої творчої співпраці професійних артистів з аматорами була спільна участь у концертних відділеннях родинно-танцювальних вечорів, під час яких вони разом співали, танцювали, декламували. Наприклад, участь у такому вечорі в Ялті місцевих аматорів і виконавців професійної трупи Глазуненка [9.-1908.-17 декабря]. Такі заходи зміцнювали творчі зв'язки між ними.

Плідною була сценічна діяльність ялтинського товариства малоросійських акторів-любителів у 1909 р. Як свідчить тодішня преса, під керівництвом режисерів І. Панька, Н. Альбіковського аматорами було поставлено багато українських п'єс. Про популярність цих вистав кореспондент повідомляє: "Наш низкий городской класс, наш мастеровой ремесленный люд жаждет эстетических развлечений. Скромное пианино, убожество декораций. И тем не менее зал почти всегда бывает наполнен народом" [9.-1909.-2 апреля]. Декілька українських вистав ялтинські аматори поставили разом з професійною актрисою Полтавкою [9.-1909.-8 августа].

Самодіяльний театральний рух у Криму в другій половині ХІХ ст. був популярним і активним. Тогочасна преса свідчить, що любительські гуртки існували у багатьох містах півострова: Сімферополі, Ялті, Севастополі, Феодосії, Армянську, Алушті. Вони були поширені серед різних верств населення: інтелігенції, військових, робітників. Процеси індустріалізації та урбанізації у державі розширювали соціальну базу учасників самодіяльних колективів за рахунок залучення до творчої діяльності широких мас робітників. Важливе місце в репертуарі аматорських гуртків Криму займала українська драматургія. Місцева багатонаціональна публіка любила і з захопленням відвідувала українські вистави, пізнавала через них життя і долю українського народу. Таємниця надзвичайної популярності українських постановок у Криму полягала у тому, що, по-перше, серед публіки і аматорів було багато українців за походженням, які були не байдужі до національного мистецтва; по-друге, представники інших національних меншин півострова, як і українці, теж страждали від національно-культурних утисків і тому співчували українцям і з пошаною, цікавістю ставились до їх мистецтва; по-третє, прогресивна частина російської публіки, керуючись демократичними поглядами, співчувала долі українців і прихильно відносились до українських вистав. Усіх глядачів вражала і зачаровувала талановитість, обдарованість багатьох професійних виконавців і любителів. У театральному житті відбувався важливий і складний процес співіснування, взаємозбагачення української, російської, кримськотатарської та інших культур етнічних груп Криму.

Бажаними гостями у Криму були відомі українські професійні трупи М. Старицького, М. Кропивницького, П. Саксаганського, М. Садовського та інших, які тут виступали неодноразово, і завжди їх гастролі були тріумфальними. Професійні виконавці відіграли величезну роль у пропаганді українського слова і театального мистецтва серед кримчан. Крім цього вони здійснили величезний вплив на місцеві аматорські гуртки: збагатили творчими методами, ознайомили їх з кращими творами українських драматургів, продемонстрували блискучі зразки їх сценічного втілення. Самодіяльні колективи запозичували творчі методи корифеїв, удосконалювали свою драматичну діяльність. Зв'язки між професійними трупами і самодіяльними колективами були тісними і безпосередніми.

Здійснювались вони у різних формах: зустрічі і обговорення актуальних театральних питань, спільні постановки українських вистав, виступи в концертних відділеннях родинно-танцювальних вечорів.

Кримські аматорські театральні колективи протидіяли русифікації. В умовах українського національного відродження вони були носієм української ідеї у багатонаціональному Криму, виконували етнозахисну, соціоконсолідуючу, націотворчу функцію. Самодіяльний сценічний рух півострова був складовою частиною українського національно-культурного процесу.

Джерела та література

1. Українська культура // Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.
2. Киричок Г. М. Кропивницький і театральне мистецтво Криму // Слово і час. – 1994. – 3 січня.
3. Неяченко И. Украинская песня – это история народа // Крымская газета. – 2001. – 8 ноября.
4. Горский В. Из истории Севастопольского театра // Слава Севастополя. – 1957. – 13 января.
5. Севастопольский листок, газета (м. Севастополь).
6. Крымский вестник, газета (м. Сімферополь)
7. Салгир, газета (м. Сімферополь).
8. Крымский курьер, газета (м. Сімферополь).
9. Русская ривьера, газета (м. Ялта).

SUMMARY

The article is focused on the activity of amateur theatrical groups which existed in many towns on the multinational peninsula of the Crimea in the second half of the XIX and at the beginning of the XX century. As the author concludes the Ukrainian drama played the important role in their repertoire. Under the conditions of the Russian language domination policy of the tsarist government the activity of these societies led the propaganda of the Ukrainian idea.

Ф.Г. Турченко

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ У РОКИ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР.

Микола Міхновський належить до плеяди найбільш відомих представників українського визвольного руху кінця XIX – початку XX століття. З його іменем пов'язаний цілий напрям у політичному житті України – самостійницький. Разом з тим, внесок Міхновського в український визвольний рух ще як слід не визначений, а сам він залишається однією з найменш вивчених в українській історіографії постатей. Особливо мало відомо про діяльність Миколи Міхновського в роки російської революції 1905-1907 рр., яка була одним з важливих етапів у розвитку українського національно-визвольного руху. В запропонованій читачу статті робиться спроба до певної міри компенсувати цей недолік. При цьому, автор особливу увагу приділяє питанню достовірності фактів, прагнучи залучити нові історичні джерела, зокрема, архівні, які ще не були залучені до наукового обігу, і які дозволять надати викладу більшої достовірності.

Першу російську революцію Микола Міхновський зустрів у Харкові, куди переїхав з Києва ще у 1899 р. Напередодні 1905 р. Міхновський був одним з найвизначніших діячів українського руху, харизматичним лідером УНП – єдиної на той час української партії, що висувала гасло державної незалежності України [1].